

Soproni Szemle

2017. első szám

hetvenegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

ÉLET AZ EGYKORI SCARBANTIÁBAN

GÖMÖRI JÁNOS: Adatok a kétezer éves Scarbantia anyagi kultúrájának ismeretéhez ..	3
T. SZÖNYI ESZTER: Scarbantia kora római kerámiaja	7
GABLER DÉNES: A scarbantiai terra sigillaták	19
MAGYAR-HÁRSHEGYI PIROSKA: A távolsági kereskedelem és élelmiszerszállítás emlékei: Amphorák Scarbantiából és környékéről	30
DÉVAI KATA: Üvegedények a római kori Sopronban	39
SEY NIKOLETTA: Bronzból készült viseleti tárgyak Scarbantiából	52
TORBÁGYI MELINDA: Scarbantia és környékének római érmei	61
TOMKA PÉTER: Scarbantia környéke a népvándorlás korában (5–6. század)	70

SOPRONI ARCOK

SULYOK GABRIELLA: Giczy Jánosról	81
GÖMÖRI JÁNOS: Holl Imre (1924–2016) soproni régészeti kutatásai	84
KÁRPÁTI LÁSZLÓ: Mollay Jánosné Madas Gabriella okleveles erdőmérnök emlékezete	87
BOLODÁR ZOLTÁN: Az első soproni „street fotós”: G. Nagy Béla (1937–1989)	91

KÖZLEMÉNYEK

JÓZAN TIBOR: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 2016. évi tevékenységéről	101
ANDRÁSSY PÉTER: Megemlékezés Kitaibel Pálról születésének 260. és halálának 200. évfordulóján (2017. február 3.)	104
A Soproni Szemle Alapítvány közleményei	105

Az üvegtárgyak a római kori Sopron történetének korai időszakától jelen vannak, már a Kr. u. 1. század második felétől számolhatunk néhány edény megjelenésével, noha tömeges használatuk a későbbi periódusokra tehető. A korai időszakban a Borostyánkő-út menti kereskedelem révén importként jelenhettek meg az első üvegedények Sopronban. Ezeknek a korai edényeknek általában kék, kékeszöld színük van, több került elő belőlük a város déli végében, a Borostyánkő-út mellett fekvő temetőből, hamvasztásos sírokból. Jellemző üvegedény-lelet a halottak hamvainak elhelyezésére szolgáló urna.¹ Ezek között ismert gömbtestű, erősen kihajló, melegen lekerekített peremű forma, valamint a ritkábban előforduló hasábos testű változat is, amelyet nem szabadon fúvással, hanem fából, vagy kőből készült formába fújva készítettek el, pereme szintén erősen kihajló, melegen lekerekített. Színük kékeszöld.

Emellett gyakori leletek az általában kisméretű illatszeres edényké (1. kép 1–3., 2. kép 2–4.), amelyek változatos formákat mutatnak. Előfordulnak például csepp, nyújtott csepp, kónikus, körteformájú, vagy éppen hengeres testtel és hosszabb-rövidebb hengeres nyakkal ellátott, általában enyhén kihajló, de melegen lekerekített peremű formák. Leggyakoribbak a nyújtott csepp alakú illatszeres üvegcsék, amelyekből több mint 35 ismert Sopronból, enyhén kékes színűek. A Kr. u. 1. század végén, 2. század elején jellemző ez a forma, különösen a Borostyánkő-út mentén fordul elő gyakran.² Ezen kívül népszerű volt a körteformájú testtel készített illatszeres üveg, amelynek virágkora a Kr. u. 1. század volt, Sopronból több mint tízet ismerünk.³ A harmadik leggyakrabban előforduló típus a kónikus testű, hosszú, hengeres nyakkal formázott, kihajló, melegen lekerekített peremű parfümös üveg, amelyből szintén több mint tíz került elő Sopronból.⁴ Nyomott gömb testű, hosszú, hengeres nyakú, enyhén kihajló peremű illatszeres üvegből néhány darab ismert. Ez a forma is a Kr. u. 1–2. században élte virágkorát, de tovább él a Kr. u. 2–3. században is.⁵ Megemlítendő egy harang alakú nagyobb illatszeres üveg (1. kép 1.), amelynek testéhez hengeres nyak csatlakozik, pereme enyhén kihajló, melegen lekerekí-

¹ Barkóczi, László: Pannonische Glasfunde in Ungarn. *Studia Archaeologica* IX. Budapest 1988, 207–208, Form 183. (a továbbiakban: Barkóczi 1988); Isings, *Clasina: Roman Glass*. Groningen/Djakarta, 1957, 86–87, Form 67. (a továbbiakban: Isings 1957); Rützi, Beat: Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst. Augst, 1991, Form AR 117 és 118a. (a továbbiakban: Rützi 1991); Goethert-Polaschek, Karin: Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier. Mainz am Rhein, 1977, Form 146a és 147a. (a továbbiakban: Goethert-Polaschek 1977).

² Barkóczi 1988, 111–116, Form 84, 85, 86., Isings 1957, Form 28., Rützi 1991, Form AR 128, 130, 136., Goethert-Polaschek 1977, Form 66, 69.

³ Barkóczi 1988, 116, Form 88., Isings 1957 82., Rützi 1991, Form AR 140., Goethert-Polaschek 1977, Form 71/84.

⁴ Barkóczi 1988, 114–115, Form 87., Isings 1957, Form 82b., Rützi 1991 Form AR 135., Goethert-Polaschek 1977, Form 73.

⁵ Barkóczi 1988, 137–140, Form 118., Isings 1957, Form 133., Rützi 1991, Form AR 146.2.

1. kép. Római kori üvegedények Scarbantiából a Kr. u. 1–3. századból. 1. 1. színtelenített palack, 1.2 üveg-zöld illatszeres flaska, 1.3. színtelenített palack, 1.4–1.6. színtelenített üvegpoharak (fotó: Soproni Múzeum)

tett, színe kékes, magassága 15 cm körüli. Pannoniában nem gyakori az előfordulása, a Kr. u. 2. század elejére keltezhető.⁶

Gyakori lelet a nagyméretű üvegurnák ellenpárjaként előforduló, hasonló kinézetű, azonban kisméretű (általában 4–7 cm magas) kenőcsöstégely.⁷ Ezeknél jellemző a nyomott gömbforma test, az erőteljes vállkiképzés, a rövid hengeres nyak, a kihajló, melegen lekerekített perem. Néha előfordulnak kónikus formái is. Színük általában zöldeskék. Először a korai időszakban (Kr. u. 1–2. század) vannak jelen az *aryballosok* is (2. kép 7.), Pannonia nyugati részéről, a Borostyánkő-út menti településekről, így Scarbantiából is rendszeresen kerülnek elő. Általában nyomott gömb testűek és vastag falúak, méretük nem túl nagy (7–10 cm).⁸ Egyedi, különleges darab a pannoniai anyagban a korai üvegek között egy sötétkék színű *askos* (2. kép 1.).⁹ Egészen biztos, hogy a legkorábbi, mindenképp Kr. u. 1. századi importdarabok körébe sorolhatjuk. Magassága 7 cm, hossza 13 cm,

⁶ Barkóczi 1988, 124–125, Form 99.

⁷ Barkóczi 1988, 205–206, Form 181., Isings 1957, Form 68, Calvi Maria Carina: I vetri romani del Museo di Aquileia. Aquileia, 1968, 31–40.

⁸ Barkóczi 1988, 157–161, Form 141., Isings 1957, Form 61., Rütting 1991, Form AR 151., Goethert-Polaschek 1977, Form 135.

⁹ Barkóczi 1988, 211, Form 187., Isings 1957, Form 39.

nyaka hengeres kiképzésű, ferdén felhelyezett, amelyhez enyhén kihajló, melegen lekerékített és megvastagodó perem, valamint szalagfűl csatlakozik. Ritkán előforduló egy nyújtott körte formájú testtel ellátott palack, hosszú, hengeres nyakkal, kihajló, melegen lekerékített peremmel, kékeszöld színben. Korai, észak-itáliai forma, Emonában (Ljubljana) fordult még elő, Pannoniából eddig csak két darabot ismertünk, egyet Aquincumból, egy pedig ismeretlen lelőhelyről került elő, a soproni példány így a harmadik ilyen típusú edény.¹⁰

2. kép. Római kori üvegedények Scarbantiából a Kr. u. 1–3. századból. 2.1. sötétkék askos. 2.2–4. illatszeres fiolák, 2.5. csepegtető edény, 2.6. gömb testű kis palack, 2.7. aryballos, 2.8–9. hasábos testű palackok (fotó: Soproni Múzeum)

Szintén különleges egy gladiátorjelenetes pohár, amely Sopronban Domitianus-kori sírból került elő, terra sigillata edényekkel és más mellékletekkel ellátva.¹¹ Több, mint 110 éve találták a Deák téren a Schmidt-féle ház vízvezeték bekötésekor azt a nagyméretű kőládát, amelyben egy férfi csontváza mellett többek között egy üvegpohár is előkerült. A pohár domborművei gladiátor jeleneteket ábrázolnak, amelyeket Bella Lajos részletesen leírt és rajzokkal illusztrálva értelmezett.¹² Póczy Klára újra közölte az üvegpohár rajzait.¹³

¹⁰ Barkóczi 1988, 134, Form 109.

¹¹ Bella Lajos: Diceus pohara. *Archaeologiai Értesítő* 14. (1894), 392–394. (a továbbiakban: Bella 1894); Barkóczi 1988, 215, Form 194, Kat. Nr. 549.; *Fremersdorf, Fritz: Römisches geformtes Glas in Köln. Die Denkmäler des römischen Köln VI. Köln, 1961. Taf. 103 7.*

¹² Bella 1894, 392–394.

¹³ Póczy Klára: Rabszolgaélet Scarbanciában. *Soproni Szemle* 13. (1959), 2–6. (a továbbiakban: Póczy 1959).

A tárgyat a Zettl-család bécsi ága¹⁴ 1957-ben eladta a Corning Museum of Glass-nak.¹⁵ Ez a darab a korai figurális ábrázolású poharak jellegzetes csoportjába tartozik, mindenképpen import darabnak kell tartanunk¹⁶ (6. kép).

3. kép. Késő római üvegedények Scarbantiából. 3.1. ferde kannellurákkal díszített korsó, 3.2–5. kék pettyes rátétdíszítéssel ellátott poharak (fotó: Soproni Múzeum)

A korai formába fújt poharak jellegzetes csoportját képezik a gladiátorokat és *circus* jeleneteket ábrázoló edények, amelyeket kétrészes formába fújtak és a domború díszítést a formába faragták bele. Az ábrázolt kocsihajtókat és gladiátorokat gyakran a poharakon szereplő névfeliratokról azonosítani is tudjuk. Ezeket a poharakat vagy Nyugat-Európában gyártották, vagy valószínűbb, hogy keleti műhelyek kifejezetten nyugati piacra gyártott termékei voltak.¹⁷ Néhány gladiátor neve, akik szerepelnek ezeken a poharakon, is-

¹⁴ Harden, Donald Benjamin: *Glas der Caesaren*. Milano, 1988, 167., Kat. Nr. 88. (a továbbiakban: Harden 1988). Korábban Gustav Zettl és Margaret von Cramer gyűjteményében volt megtalálható.

¹⁵ Póczy 1959, 2.

¹⁶ Harden 1988, 167.

¹⁷ Stren, E. Marianne: *Roman Mould-blown Glass. The first through sixth centuries*. Toledo, 1995. 69–74. Az auctoradatok szűkszavúak az üvegfüző mesterek tekintetében, azonban az *epigraphiai* adatok alapján nagyjából 130 nevet ismerünk. A korai formába fújt üvegeket gyártó mesterek között Ennion, Aristeas, Neikais, Iason és Meges a legismertebbek. Ennion kifinomult termékeivel ellentétben azonban a *circus*-jelenetes poharak viszonylag rossz minőségű üvegöld, vagy sárgászöld alapanyagból készültek. Feltehetően tömegpiacra szánt silányabb minőségű áruk lehettek.

4. kép. Római kori üvegedények Scarbantiából. 4.1. hasábos testű edény, 4.2. illatszeres üvegcsce, 4.3. szintelenített késő római üveg pohár, 4.4. csepegtető edény, 4.5. késő római gömb testű palack (fotó: Soproni Múzeum)

mert Itáliából, ám elsősorban a nyugati provinciákból kerültek elő ezen poharak, ami azt sugallja, hogy a műhely is valószínűleg ezeken a területeken lehetett. A poharak a híres sportolókat hivatottak ünnepelni, akiket a vásárlók soha nem láthattak harc közben.¹⁸

A pohárnak enyhén kihajló pereme, rövid, hengeres nyaka, legömbölyített válla és lefelé enyhén elvékonyodó teste van. Az alja enyhén benyomott és négy koncentrikus körrel díszített, a pohár vastag falú, zöldes színű. Az edénykét vízszintesen futó, egymással párhuzamos plasztikus vonalak három mezőre osztják. Ezek közül az első az edény vállán fut körbe, benne vésett felirat olvasható, amely elárulja a készítő mester nevét [M(arcus) LICINIVS DICEVS F(ecit)].¹⁹ A második mezőben, amely már a pohár testének felső részén látható, állatok és növények ábrázolásai vannak, majd az alatta lévő mezőben gladiátorharc jelenete látható. Négy alak van egy sorban, felettük a következő feliratokkal, amelyek az alakok nevei lehetnek: PETRAITES, PRUDES, ORIES és CA[L]AMVS.²⁰ Az első alak mellett napkorong, a második mellett pajzs, a harmadiktól balra pedig pálma-ág látható. A pohár magassága 10 cm.

¹⁸ Whitehouse, David: Roman Glass in the Corning Museum of Glass. Vol 2. New York, 2001, 62–63.

¹⁹ Harden 1988, 167. Diceus a görög Dikaiois név latin átírata lehet. Így valószínűsíthető, hogy ezen pohár mestere is birodalom keleti feléből származhatott.

²⁰ Harden 1988, 167. Prudes valószínűleg Prudens-nek feleltethető meg, míg Ories Oriensnek. Petraites nevét pedig egy pompeii-i feliratról ismerjük. CIL IV, 538.

Pannoniában eddig egyedi darabnak számít egy Sopronból, hamvasztásos sírból előkerült *modiolus*, a *modius* kicsinyített mása (5. kép). Ez egy viszonylag nagy méretű (körülbelül 15–20 cm magas) és széles pohárforma, talpgyűrűvel és egy kis méretű füllel ellátva. Az *auctorok* adatai szerint ivóedényként használták. Ennek némiképp ellentmond, hogy általában a perem alatt, az edény belsejében egy szegély fut végig, amely fedő felhelyezésére szolgál, viszont az ivóedényként való használatot lehetetlenné teszi. Ennek ellenére kevés *modiolust* ismerünk, amelyet fedővel együtt tártak volna fel. Emonából hamvasztásos sírból került elő ilyen, fedővel ellátott darab, valamint Cagliariiban másodlagosan hamvurnaként használt *modiolust* találtak, amelyet kerámia tállal fedtek le. A *modiolus* virágkora a Kr. u. 1. század, főként a Kelet-Mediterráneumban és Rómában volt népszerű, jellemzője a nagy méret, a talpgyűrű, az egy darab kisméretű gyűrűforma fül, színükben, formájukban változatosság figyelhető meg. A peremkiképzéstől függően egy részük (amelyeknél a fedő felhelyezésére szolgáló szegély megfigyelhető) nem ivásra, hanem valamilyen ételféleség tárolására lehetett használatos.²¹ A soproni darab sárgászöld színű, talpgyűrűvel és kis gyűrűszerű füllel ellátott, de peremkiképzése más. Enyhén kihajló, melegen lekerekített pereme van, a fedő felhelyezésére szolgáló szegély nem található meg rajta, ezért lehetséges, hogy ivásra használták. Díszítésként az edény testen csekély mélységben vésett szalagok találhatóak.

A Kr. u. 1. és 2. századra jellemző elsősorban a hasábos testű, formába fúvással készített palack, amelyből Sopronban több darab is előkerült.²² Említést érdemel egy hasábos testű, hengeres nyakú, két szalagfüllel ellátott szintelen üvegből készült darab (2. kép 8.), amelynek pereme erősen kihajló és megvastagodó, melegen lekerekített, alján koncentrikus körök mintája látható, valószínűleg a Kr. u. 2. századra datálható. Előkerült továbbá egy kocka alakú testtel formázott palack, lekerekített vállmegoldással, rövid, hengeres nyakkal és erősen kihajló, megvastagodó peremrésszel (4. kép 6.), valamint egy széles szalagfüllel. (2. kép 9.) Magassága körülbelül 10 cm. Színe kékeszöld, készítése valószínűleg a Kr. u. 1. század végére vagy a 2. század elejére tehető. Pannoniából eddig három ilyen edény ismert, amelyet lelőhelyhez is tudunk kötni, egy Savariából, egy Aquincumból és végül egy Scarbantiából.²³ Népszerű forma, amelynek sok variánsa ismert. Ritkaságnak számít egy formába fúvással készített, négyszögletes testű üveg, amelyhez széles, magas, lekerekített, profilált peremrész csatlakozik, alja vastag és sima felszínű (4. kép 1.). Pannoniából két ilyen edényt ismerünk, az egyiket Sopronból, a másikat Ká-

²¹ Stern, Marianne E.: Römische, byzantinische und frühmittelalterliche Glas. 10 v. Chr.–700 n. Chr. Sammlung Ernesto Wolf. H.n. 2001, 48–49, 87. (a továbbiakban: Stern 2001); Isings 1957, Form 37.; Rützi 1991, Form AR 90.

²² Barkóczi 1988, Form 167c., Isings 1957, Form 50., Rützi 1991, Form AR 156., Goethert-Polaschek 1977, Form 1146119., Cottam, Sally – Price, Jenifer: Romano-British glass vessels: A handbook. York 1998, Fig. 89, Lazar, Irena: Rimsko Steklo Slovenije/ The Roman Glass of Slovenia. Ljubljana 2003, Form 6.3.2. (a továbbiakban: Lazar 2003); Harter, Gabriele: Römische Gläser des Landesmuseums Mainz. Wiesbaden 1999, Form E1 (a továbbiakban: Harter 1999).

²³ Barkóczi 1988, 171–172., Form 167a.

5. kép. Üveg modiolus (fotó: Dévai Kata)

lozról.²⁴ Pannoniában példa nélkül áll egy formába fújt, hasábos testű palack, amelynek nyak és peremkiképzése különleges. A hasábos testhez rövid, szűk, hengeres nyak, kihajló, melegen lekerekített, egyszerű perem csatlakozik és nem rendelkezik füllel sem. Szót kell még ejtenünk az úgynevezett csepegtető edényekről, amelyekből Sopronban több példány került elő.²⁵ (2. kép 5. és 4. kép 4) Ezek az egész birodalomban széleskörűen elterjedtek a Kr. u. 1. századtól egészen az 5. századig. Méretük körülbelül 10–15 cm között mozgott, formájuk változatos, talán a nyomott gömb testű forma a legelterjedtebb, nyakuk hosszabb-rövidebb, hengeres kiképzésű, peremük enyhén kihajló, melegen lekerekített. Fülük általában nincsen, kivéve a birodalom keleti részében, ahol előfordulnak füllel ellátott változatok.²⁶ Ritkaságnak számít, hogy Sopronban került elő ilyen kis méretű csepegtető üveg, amelynek füle is van (4. kép 4.). Jellegzetességük a testből kinyúló csőrszerű, lyukas csepegtető rész. Funkciójuk vitatott. Mind üvegből, mind agyagból előfordulnak ilyen edények. A két legnépszerűbb teória szerint ezek vagy tej-csepegtető edények és a csecsemők táplálására használták volna őket itatóedényként,

²⁴ Barkóczi 1988, 176, Kat. Nr. 412.

²⁵ Barkóczi 1988, Form 101., Isings 1957, Form 11., Lazar 2003, Form 10.2.2., Harter 1999, Form G18b.

²⁶ Stern 2001, 145.

vagy olajat tároltak volna bennük és a mécsesek utántöltését könnyítette volna meg ez az edényfajta.²⁷ A kérdés teljes bizonyossággal még nem dönthető el, általánosan érvényes tipokronológiájuk még nem készült el, noha a birodalom nyugati és keleti részein előkerült változatok formailag különböznek. A keleti példányoknak hosszabb a nyakuk, gyakran van fülük és talpgyűrűvel ellátottak, a nyugati birodalomrész edényei pedig fül nélküliek, nincs talpgyűrűjük és a nyakuk is kurtább.²⁸ Sírba is gyakran kerülnek mellékletként, de ez sajnos nem segít a funkciójuk tisztázásában, mivel mind gyermek, mind felnőtt, akár férfi sírokban is előfordulnak. A Rajna vidéken előkerült edényekben mindenestre tejmaradványokat sikerült azonosítani, ennek ellenére akár az sem kizárható, hogy ezeknek az edényeknek több funkciója is lehetett, akár valamilyen, a főzéshez vagy testápoláshoz használatos anyagot is tárolhattak bennük.²⁹

A Kr. u. 3. század formái közé kell sorolnunk a soproni üvegek közül egy hengeres testű, talpgyűrűvel ellátott (Drag 30-as *terra sigillata* edényt utánzó formájú), viszonylag vastag falú, alacsony, széles pohártípust (1. kép 4.), amelynek lekerekített pereme van, jó minőségű, szintelen üvegből készült.³⁰ Meg kell említenünk például egy magas, karcsú pohárformát, amely talpgyűrűvel ellátott, oldalán pedig négy hajtás figyelhető meg. Pereme vágott, szintelen, anyaga jó minőségű. Jelen van a soproni anyagban egy karcsú, magas, hengeres testű, az alja felé elvékonyodó, talpgyűrűvel ellátott, szintelen üvegből készült, vágott peremű pohárforma³¹ (1. kép 5.). Nagyon gyakori az előfordulása a 4. század végi és 5. századi üvegek között. Különösen népszerű a 340 és 380-as évek között, de az 5. század elején is előfordul (Brigetio és Kisárpás).³² Ezen kívül pedig egy szintelenített, magas, karcsú, hengeres testű pohárformát, amely vágott peremmel készült és a 3. század végének, 4. század első felének tipikus formája volt³³ (1. kép 6.).

A poharakon kívül ebben az időszakban jellemzőek a különböző hengeres testű nagyobb palackformák szalagfüllel ellátva. Ezen kívül a nyomott gömb testű, hengeres nyakú, kihajló, melegen lekerekített peremű, szintelen üvegből készült palackok.

Jelentősnek mondhatók a Sopronban és környékén előkerült késő római üvegedények. Ezek nagy része sírokból származik, például a Hátulsó utcában, a Deák téren előkerült késői temetőkből, vagy egy Balfi utcai sírból.³⁴ A késő római időszakban elsősorban

²⁷ Snijder, Geerto Aeilko Sebo: Guttus und Verwandtes. Mnemosyne 1/1 (1933–1934) 34–60., Stern 2001, 145.

²⁸ Stern 2001, 145.

²⁹ Huttman, Arnold – Greiling, Helmut – Tillmanus, Ulrich – Riedel, Matthias: Inhaltsanalysen römischer Säuglingstrinkgefäße. Kölner Jahrböcher 22. (1989), 365–372.

³⁰ Barkóczi 1988, 69–70, Form 29., Isings 1957, Form 85b., Rötti 1991, Form AR 98.1., Goethert-Polaschek 1977, Form 47a.

³¹ Barkóczi 1988, Form 47a., Rötti 1991, Form AR 72., Goethert-Polaschek 1977, Form 58.

³² Barkóczi 1988, 80.

³³ Barkóczi 1988, 78, Form 43., Rötti 1991, Form AR 63., Goethert-Polaschek 1977, Form 43., Cool, H. E. M. – Price, J.: Roman Vessel Glass from Excavations in Colchester 1971–1985. Colchester, 1995, 69., Fig. 5.3.

³⁴ T. Szőnyi Eszter: Előzetes jelentés a Május 1. téri római temető feldolgozásáról. Soproni Szemle 31. (1977), 340–345.; T. Szőnyi Eszter: Előzetes jelentés a Sopron, Deák téri római temető feldolgozásáról. Arrabona

6. Diceus pohara. Whitehouse, David: *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*. Vol 2. New York 2001, 62–63.

különböző formájú poharak, palackok, kancsók kerültek mellékletként a halott mellé, a tálak, tálkák, illatszeres edények ritkábban fordulnak elő.

A soproni leletek közül a legjelentősebbek a poharak, amelyek között két forma emelkedik ki különösképpen. Egyrészt előfordul a kónikus formájú, magasabb típus, talpgyűrűvel vagy anélkül. Főként díszítetlenül van ezen a területen jelen, lehet szintelen anyagú, vagy mohazöld, sötétzöld színű, a Kr. u. 4. század második felére, 5. század elejére datálható.³⁵ Másrészt, a féltojás forma, amely előfordul szintelen üvegből, illetve mohazöld színben, díszítése állhat sekélyen bekarcolt vonalakból, de a legjelentősebbek a kék pettyes rátétdíszű darabok, amelyekből négy ép darab, valamint számos töredék is előkerült a sírokból. A féltojás alakú pohárforma a 4. század harmadik harmadától jelenik

19–20. (1977–78), 5–15.; Tomka Péter: Későrómai sírok a Hátulsó utcában. *Soproni Szemle* 21. (1967), 245–253.

³⁵ Talpgyűrűs: Barkóczi 1988, Form 47a., Rüttyi 1991, Form AR 72., Goethert-Polaschek 1977, Form 58. Talpgyűrű nélküli: Barkóczi 1988, Form 47 b, c, d típus, Rüttyi 1991, Form AR 68., Goethert-Polaschek 1977, Form 53a.

meg és népszerű marad az 5. század elején, de jelenléte igazolható a század későbbi időszakából is.³⁶

A kónikus poharak a Kr. u. 4. század második felétől jellemzőek, méretben, színben, díszítésben (gyakori a kék pettyes rátétdísz) sokféle változatuk ismert, funkciójuk azonban némiképp vitatott. Valószínű, hogy a forma Palesztina, Egyiptom területén jelent meg elsőként. D. B. Harden a karanisi ásatások során sok ilyen edényt talált, amelyek belsejében olaj és égésnyomokra lelt, ezért ő ezt a formát kizárólagosan lámpásként határozta meg.³⁷ Azonban valószínű, hogy ugyanaz a forma a birodalom különböző területein más-más funkcióban is szolgálhatott.³⁸ Ostiából ismerünk olyan falfestményt, ahol ezt az edény egyértelműen pohárként használták. Egy nő italt szolgál fel ilyen formájú pohárban. Ostiából és Palermo területéről több sírból is ismerünk ilyeneket. Valószínű, hogy a birodalom nyugati felében ez a forma kedvelt ivóedényként is szolgálhatott. Marianne Stern véleménye szerint a különbségtétel lehetséges az edények peremkialakítása révén, eszerint a be nem fejezett, vágott, durva peremű és peremük alatt enyhe bemélyedéssel (a felfüggesztést segíthette) ellátott darabok szolgálták volna a világítást, míg a lekerekített, megvastagodó peremű példányok ivóedények lehettek.³⁹ Kék pettyes díszítés mindkét variánsnál előfordul. Ezen edények funkciója további tisztázást igényel. Az egyik soproni darab talpgyűrűvel ellátott, lekerekített peremű, szintelen üvegből készült, díszítés nincs rajta, egyértelműen ivóedényként határozhatjuk meg. (1. kép 5.) Ismert még késői temetőből sötétzöld színű, talpgyűrű nélküli, szintén díszítetlen példány is, amelynek pereme vágott, de lecsiszolt, így ezt is ivóedényként azonosíthatjuk.

A másik jellegzetes késői pohárforma a féltójas alakú, talpgyűrű nélküli, általában vágott, enyhén kihajló peremű forma. Sopronból előkerült számos díszítetlen, vagy csak enyhén bekarcolt vonalakkal díszített variánsa szintelen üvegből, de sötétzöld, vagy mohazöld színben is. Anyaga általában nem túl jó, légbuborékokkal, húzódásokkal van tele. A Kr. u. 4. század második felére, esetleg az 5. század elejére datálhatók.

³⁶ Barkóczi 1988, Form 37 a és b., *Pirling, Renate*: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep 1966–1974. Stuttgart 1989, Taf. 85., Taf. 51., Taf. 15., *Pirling, Renate*: Das römisch-fränkische Gräberfeld von Krefeld-Gellep. Berlin 1966, Taf. 88., Taf. 36., *Haberey, Waldemar*: Spätantike Gläser aus Gräbern von Mayen. Bonner Jahrbücher 147. (1942), 278, Grab 21–22., Grab 14–16., Grab 12., *Keller, Erwin*: Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern. München 1971, 138., *Gomolka, Gudrun*: Spätantike und frühmittelalterliche Gläser aus dem Limeskastell Iatrus bei Krivina (Bez. Ruse) Nordbulgarien. Annales du 7e congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre 1977 [1978], 25–30., *Turno, A.*: Römische und frühbyzantinische Gläser aus Novae in Bulgaria. Kölner Jahrbücher 22. (1989), 169.; *Barkóczi László – Salamon Ágnes*: IV. század végi, V. század eleji üvegleletek Magyarországról. Archaeologiai Értesítő 95. (1968), 29–39.

³⁷ *Harden, Donald Benjamin*: Roman Glass from Karanis found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt, 1924–29. Oxford, 1936, 156.; *Crowfoot, Grace M. – Harden, Donald Benjamin*: Early Byzantine and later glass lamps. The Journal of Egyptian Archaeology 17. (1931), 196–208.

³⁸ Stern 2001, 262.

³⁹ Stern 2001, 262.

Külön csoportját alkotják a fent említett poharaknak a kék pettyes rátéttel díszített darabok. A Kr. u. 4. századtól birodalom szerte gyakori díszítési móddá vált a pettyes rátétdíszítés (*Nuppengläser, mit Nuppen verzieres Glas*).⁴⁰ Ez a fajta díszítés szinte kizárólagosan ivóedényeken van jelen. Elsősorban poharakon, kelyheken, *kantharos*okon található meg, amelyek igen változatos formát mutatnak. A poharak közt népszerű a féltőjás, esetleg félgömb alakú forma, valamint a kúpos testű variáns, ritkábban a virágkehely, tulipánkehely alakú formák, akár talpgyűrűvel, akár anélkül, gyakran tartalmaznak pettyes rátétdíszítést.⁴¹ A poharak színében, formájában, minőségében, a felhelyezett pettyek színében, mintájában számos különbség figyelhető meg a birodalom egyes régiói között. Általánosságban elmondható, hogy a pettyes rátétdíszítés mindig az edény külső oldalán kerül elhelyezésre, bár nagyon gyakran megfigyelhető, hogy az edény belső oldalán is kidomborodó pontokat lehet érezni a pettyek felhelyezésének helyén, ugyanis az edényfal gyakran benyomódott a rátét felhelyezésekor. Tehát a pettyek rátételekor az edény még forró volt. A pettyek színében, a felhelyezés elrendezésében, illetve más típusú díszítéssel (például plasztikus szálrátéttel) való kombinálásban számos különbség fedezhető fel. Általában, különösen a birodalom keleti részében (Egyiptomban, a szíriai-palesztinai partvidéken, a Fekete-tenger környéki városokban, a Balkánon illetve nálunk Pannoniában is) az egyszínű, általában kék, kékeszöld pettyek jellemzők. A mintájukat tekintve vagy egy sorba rendezve, gyakran két vésett szalag között találhatjuk meg őket, vagy különböző geometrikus mintákba rendezve, amelyek kivitelezése viszont nem túl precíz.⁴² A leggyakoribb minta a váltakozva felhelyezett 1-1 nagyobb petty, amit csoportokban elhelyezett (általában csúcsára állított háromszöget mintázva) kisebb pettyek tagolnak. Ezt a fajta pettyes díszítést kizárólag vésett vonalakkal, szalagokkal kombinálják a birodalom keleti felén. Ezzel ellentétben egy teljesen más jellegű díszítést figyelhetünk meg a nyugati területeken. Elsősorban Germania Inferior, Germania Superior és Gallia Belgica provinciákban jellemző ez a magasabb színvonalú díszítő technika. A leletek sűrűsödése alapján feltételezhető, hogy Köln lehetett a gyártóhelye ezeknek az ivóedényeknek.⁴³ Britanniában, valamint Gallia többi részén ritkábban fordulnak elő ezek a poharak, valószínű, hogy ide importként kerülhettek. Jellemzőjük ezeknek a példányoknak, hogy nem egyszínű a rátétdísz, hanem két, három, esetleg négy színből áll össze. Jellemző szín az itt is gyakori kék mellett a türkiz, a borostyánszín, az olíva- és sötétbarna vagy épp az alapüveg színével megegyező színtelen, vagy zöldes árnyalat. A trieri poharakra jellemző ezen kívül a viola és pirosas árnyalat is.⁴⁴ A díszítésnél a színek játékát maximálisan kihasználták.

⁴⁰ von Saldern, Axel: Antikes Glas. Handbuch der Archäologie. München, 2004, 347., Barkóczi, László: Spätromische Glasbecher mit aufgelegten Nuppen aus Pannonien. Folia Archaeologica 23 (1972), 69.

⁴¹ Klein, Michael J.: Spätromische Gläser mit Bunten Nuppen- und Fadenauflagen. In: Römische Glaskunst und Wandmalerei, ed. Klein, M. J. Mainz, 1999, 129.

⁴² Klein 1999, 139.

⁴³ Klein 1999, 129.

⁴⁴ Goethert, Karin: Trierer Glasproduktion. In: Imperator Caesar Flavius Constantinus-Konstantin der Grosse. Ausstellungskatalog. Ed. Demandt, A. – Engemann, J. Mainz, 2007, 395.

Általában a különböző színű pettyek váltják egymást, vagy különböző sorokat alkotnak. Ennél a csoportnál is megfigyelhető, hogy a pettyek segítségével különböző mintákat alakítanak ki az edényen. A leggyakoribb a már fent említett csúcsára állított háromszög, amelyet több sorban felhelyezett és lefelé haladva egyre csökkenő számú petty felhelyezésével értek el. K. Goethert véleménye szerint ez a minta szőlőfürtöt szimbolizál.⁴⁵ Az alapüveg és a rátét anyaga is jobb minőségű, a felhelyezett minta szabályos, nagyon precíz munka. Általában törekedtek arra, hogy az ivóedény két oldalára elhelyezett minta teljesen szimmetrikus legyen. Gyakran kombinálták a pettyeket különböző, a pettyek színével harmóniában lévő plasztikus szálrátétekkel.⁴⁶

Ezzel szemben, a birodalom keleti felén előkerült pettyes üvegek merőben más képet mutatnak. A forma, a szín (gyakran az alapüvegé is, valamint a díszítése), a minőség, a díszítés módja különbözik az előbbieken ismertetett edényekétől. A pannoniai darabokat Barkóczi L. elemezte és három különböző csoportot állított fel. Ezek a kékrátétes poharak a pannoniai üvegművesség utolsó két periódusára jellemzőek (330–380 között és 380-tól 5. század első feléig).⁴⁷

Sopronból négy poharat ismerünk kékrátétes dísszel (3. kép 2–5.). Az első féltörés forma, kihajló, vágott peremmel. A perem alatt két, lágyan bevéselt vonallal és négy szabálytalanul elhelyezett nagyobb pettyel. Vastag falú, moha zöld színű.⁴⁸ A következő darab a Balfi útról került elő. Szintén féltörés forma, kihajló, vágott peremmel. Az edény falán kétszer egy nagyobb és kétszer három kisebb petty van elhelyezve. Az üveg anyaga jó minőségű, mohazöld színű.⁴⁹ A harmadik üveg hasonló az előzőhöz, csupán annyi a különbség, hogy a két nagyobb petty mellett kétszer hat kisebb található. A színe ugyanúgy mohazöld, fala vastag.⁵⁰ Az utolsó soproni darab a Deák téren feltárt temetőből való az előzőkhöz hasonlatos. A díszítése kétszer egy nagy és kétszer tíz kis pettyből áll. Az üveg alapanyaga jó, vastag falú, mohazöld színű.⁵¹ Ezek a soproni darabok már a későbbi periódusba sorolhatók (Kr. u. 380-tól az 5. század első feléig), hasonlatosak a csákvári edények üvegművességéhez, talán egy műhelykörhöz köthetők.⁵²

⁴⁵ Goethert 2007, 395.

⁴⁶ Klein 1999, 130., Haberey 1942, Grab 9., Grab 11–12., *Doppelfeld, Otto*: Römisches und fränkisches Glas in Köln. Köln, 1966, Nr. 137., *Fremersdorf, Fritz*: Die römischen Gläser mit aufgelegten Nuppen in Köln. Die Denkmäler des römischen Köln VII. Köln 1962, Taf. 31., Taf. 64–72.

⁴⁷ Barkóczi 1972, 69., *Barkóczi László*: Üvegművesség. In: Pannonia régészeti kézikönyve. Szerk. Mócsy A. – Fitz J. Budapest, 1990, 165–166.

⁴⁸ Barkóczi 1988, 151.

⁴⁹ Barkóczi 1988, 153.

⁵⁰ Barkóczi 1988, 154.

⁵¹ Barkóczi 1988, 156.

⁵² *Barkóczi, László – Salamon, Ágnes*: Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. Alba Regia 11. (1970), 41.

A poharakon kívül a késői időszak további jellemző lelete a palack és a korsó. Sopronból előkerült egy nyomott gömb testű, hosszú, hengeres nyakú, kihajló peremű palack, amely talpgyűrűvel ellátott, mohazöld színű. Ezen kívül ismert még két nyomott gömb testű, de talpgyűrű nélküli, hosszú, hengeres nyakú, kihajló peremű palack.⁵³ Valamint egy gömbtestű korsó, az edény testén ferde kannelúrákkal, hosszú hengeres nyakkal, a nyakon az edény színével megegyező szálrátéttel díszítve, erősen kihajló, megvastagodó peremmel és talpgyűrűvel, valamint szalagfüllel ellátva⁵⁴ (3. kép 1.). Színe mohazöld. Sopron környékéről származó, ma a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő darab egy kétfülű lapított palack. Tölcséres nyakkal, vágott peremmel van ellátva, a perem alatt plasztikus szálrátét található, az edény teste kannelúrás díszítésű. A palack világos mohazöld színű, a két szalagfül fűzőld. A Kr. u. 4. századra datálható.

Ritkábban fordulnak elő illatszeres üvegek a késő római periódusban. Különösen ritka forma egy ovális testű, kis talpgyűrűn álló, rövid hengeres nyakú, melegen lekerekített, enyhén kihajló peremű illatszeres üveg, amelyből három került elő Sopronban, ezen kívül egy-egy darab található a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve Szombathelyen.⁵⁵

Összefoglalóan elmondható hogy a római kori Sopronban az üvegedények már igen korán megjelentek, a Kr. u. 1. század végén. Különleges darabjai ennek az időszaknak a sötétkék színű *askos* és a gladiátor-ábrázolásos pohár, valamint egy *modiolus*, mindhármát import darabnak kell tartanunk. A Kr. u. 2. századtól számolhatunk pannoniai gyártmányú üvegedényekkel. Az üvegedények végig jelen vannak Scarbantia életében, egészen az a Kr. u. 5. századig. A késői üvegek közt jelentősek a kék pettyel díszített féltőjás forma poharak, valamint kiemelkedő szépségű a fent említett korsó és a lapított testű palack.

⁵³ Barkóczi 1988, Form 118, 119., Isings 1957, Form 103., Rütti 1991, Form AR 154., Goethert-Polaschek 1977, Form 93., Harter 1999., Form G21 és G27., Lazar 2003, Form 6.2.1–3.

⁵⁴ Rütti 1991, Form AR 169., Goethert-Polaschek 1977, Form 117., Cottam–Price 1998, Fig. 69., Lazar 2003, Form 5.1.3., Harter 1999, Form G19.

⁵⁵ Barkóczi 1988, 120, Form 92.